MUNOZARA JANRI TUSHUNCHASI

Abdurazzoqova Abdibaxon Obbosovna
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20110268

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada “munozara janri” tushunchasi lingvistik, pragmatik va kommunikativ nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Munozara janrining asosiy xususiyatlari, argumentativ tuzilishi, diskursiv tabiati hamda uning boshqa nutq janrlari (debat, polemika, akademik diskurs) bilan o‘zaro munosabati yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy raqamli muhitda munozara janrining transformatsiyasi va sun’iy intellekt texnologiyalarining (dialog tizimlari, generativ modellar) munozara jarayoniga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida munozara janrining kommunikativ, kognitiv va ijtimoiy funksiyalari asoslab berilib, uning ta’lim jarayonidagi ahamiyati ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: munozara janri, diskurs, argumentatsiya, pragmatika, kommunikativ kompetensiya, polemika, debat, nutq madaniyati, raqamli diskurs, sun’iy intellekt, interaktiv muloqot, akademik yozuv.

Аннотация. В данной научной статье анализируется понятие «жанр дискуссии» с лингвистической, прагматической и коммуникативной точек зрения. Выделены основные особенности жанра дискуссии, его аргументативная структура, дискурсивная природа и взаимосвязь с другими жанрами речи (дебаты, полемика, академический дискурс). Также рассмотрена трансформация жанра дискуссии в современной цифровой среде и влияние технологий искусственного интеллекта (диалоговые системы, генеративные модели) на процесс дискуссии. В результате исследования обоснованы коммуникативные, познавательные и социальные функции жанра дискуссии, а также научно подчеркнута его важность в образовательном процессе.

Ключевые слова: жанр дискуссии, дискурс, аргументация, прагматика, коммуникативная компетентность, полемика, дебаты, речевая культура, цифровой дискурс, искусственный интеллект, интерактивная коммуникация, академическое письмо.

Abstract. This scientific article analyzes the concept of "discussion genre" from a linguistic, pragmatic and communicative point of view. The main features of the discussion genre, its argumentative structure, discursive nature and its relationship with other speech genres (debate, polemic, academic discourse) are highlighted. The transformation of the discussion genre in the modern digital environment and the impact of artificial intelligence technologies (dialogue systems, generative models) on the discussion process are also considered. As a result of the study, the communicative, cognitive and social functions of the discussion genre are substantiated, and its importance in the educational process is scientifically highlighted.

Key words: discussion genre, discourse, argumentation, pragmatics, communicative competence, polemic, debate, speech culture, digital discourse, artificial intelligence, interactive communication, academic writing.

Kirish. Til va nutq hodisalari jamiyatning ijtimoiy, madaniy va intellektual rivojlanishida asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Insonlar o‘z fikrini ifodalash, bahs yuritish, qarama-qarshi nuqtayi nazarlarni solishtirish va umumiy xulosaga kelish jarayonida turli nutqiy janrlardan foydalanadilar. Ana shunday murakkab kommunikativ shakllardan biri — munozara janri bo‘lib, u tilshunoslik, pragmatika, diskurs tahlili hamda kommunikatsiya nazariyasida alohida

o‘rganiladigan muhim ilmiy kategoriya hisoblanadi. Munozara janri inson tafakkurining mantiqiy va analitik rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, u fikrlar to‘qnashuvi orqali haqiqatni aniqlash, muammoni chuqur tahlil qilish va asosli xulosaga kelishga xizmat qiladi. Ushbu janr nafaqat ilmiy va akademik muhitda, balki ijtimoiy hayot, ommaviy axborot vositalari, siyosiy muloqot hamda raqamli platformalarda ham keng qo‘llaniladi. Lingvistik nuqtayi nazardan munozara janri argumentativ nutqning maxsus shakli bo‘lib, unda ishtirokchilar o‘z fikrlarini mantiqiy asoslash, dalillar keltirish va qarama-qarshi fikrlarni inkor etish orqali kommunikativ maqsadga erishadilar. Bu jarayonda leksik tanlov, grammatik tuzilma, pragmatik strategiyalar hamda diskursiv bog‘liqlik muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy lingvistika va kommunikatsiya nazariyasida munozara janri ko‘pincha diskursiv tahlil doirasida o‘rganilib, uning strukturaviy va funksional xususiyatlari chuqur tadqiq etilmoqda. Xususan, Mikhail Bakhtin tomonidan ilgari surilgan “nutq janrlari” konsepsiyasi munozara janrining nazariy asoslarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Shuningdek, Teun A. van Dijk va Norman Fairclough kabi olimlarning diskurs tahlili bo‘yicha ishlari munozara jarayonining ijtimoiy va kognitiv jihatlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda raqamli kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi munozara janrining yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Ijtimoiy tarmoqlar, onlayn forumlar va sun’iy intellekt asosidagi dialog tizimlari munozara jarayonini tezlashtirib, uni global va interaktiv xarakterga ega qildi. Shu nuqtayi nazardan, ChatGPT kabi generativ sun’iy intellekt tizimlari ham munozara jarayonida yangi kommunikativ subyekt sifatida namoyon bo‘lib, argumentatsiya va fikr almashuv jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Biroq, munozara janrining keng qo‘llanilishiga qaramay, uning lingvistik mohiyati, strukturaviy xususiyatlari va pragmatik mexanizmlari to‘liq o‘rganilgan deb bo‘lmaydi. Ayniqsa, raqamli muhitda munozara jarayonining yuzaki, emotsional yoki mantiqsiz shakllarga o‘tib ketishi uning ilmiy va kommunikativ sifatiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa munozara janrini chuqur nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu bois mazkur ilmiy maqolaning dolzarbligi munozara janrining lingvistik mohiyatini, uning argumentativ tuzilishini hamda zamonaviy raqamli kommunikatsiya sharoitida transformatsiyasini kompleks tahlil qilish bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi munozara janrining nazariy asoslarini yoritish, uning funksional xususiyatlarini aniqlash hamda zamonaviy kommunikativ muhitdagi o‘rnini ilmiy jihatdan asoslashdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili. Munozara janri muammosi lingvistika, diskurs tahlili, pragmatika va kommunikatsiya nazariyasi kesishmasida o‘rganiladigan murakkab ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu masala bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar turli yondashuvlar asosida shakllangan bo‘lib, ularni uch asosiy yo‘nalishda tahlil qilish mumkin: (1) klassik ritorik yondashuvlar, (2) zamonaviy diskursiv yondashuvlar va (3) raqamli kommunikatsiya hamda sun’iy intellektga asoslangan yondashuvlar.

Klassik ritorik yondashuvlar. Munozara janrining ilk nazariy asoslari qadimgi ritorika maktablarida shakllangan. Aristotle o‘zining “Rhetoric” asarida argumentatsiya, ishonchli dalillar va mantiqiy isbotlash tamoyillarini ishlab chiqqan bo‘lib, bu yondashuv munozara janrining klassik asosini tashkil etadi. Aristotel munozarani uch asosiy komponent — ethos, logos va pathos orqali tushuntirib, argumentativ nutqning emotsional va mantiqiy tomonlarini ajratib ko‘rsatgan. Keyinchalik Rim ritorikasida Cicero va Quintilian kabi olimlar munozara va notiqlik san’atini rivojlantirib, uni ijtimoiy va siyosiy kommunikatsiyaning asosiy vositasiga aylantirganlar. XX asr lingvistikasida munozara janri diskurs tahlili doirasida o‘rganila boshlandi. Bu yondashuvda nutq faqat grammatik tuzilma sifatida emas, balki ijtimoiy va kognitiv jarayon sifatida qaraladi. Mikhail Bakhtin nutq janrlari nazariyasini ishlab chiqib, munozara janrini “dialogik munosabatlar” tizimi sifatida talqin qilgan. Uning fikricha, har qanday nutq o‘zaro ta’sirga asoslangan bo‘lib, munozara bu dialogning eng faol shaklidir. Teun A. van Dijk esa diskursni ijtimoiy kognitsiya bilan bog‘lab, munozarani fikrlar strukturasining ijtimoiy kontekstdagi ifodasi sifatida o‘rgangan. Uning ishlari munozara jarayonida ideologiya va kuch

munosabatlarining rolini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Norman Fairclough tomonidan ishlab chiqilgan tanqidiy diskurs tahlili (Critical Discourse Analysis) esa munozara janrini ijtimoiy tengsizlik, hokimiyat va mafkura bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini bergan.

Pragmatik va kommunikativ yondashuvlar. Pragmatika yo‘nalishida munozara janri nutq aktlari nazariyasi bilan bog‘lab o‘rganiladi. John Searle va J. L. Austin nutq aktlari nazariyasini ishlab chiqib, munozarada so‘zning faqat ma’no emas, balki harakat sifatida ham namoyon bo‘lishini ko‘rsatganlar.

Bu yondashuvga ko‘ra, munozara jarayonida: tasdiqlash (assertive), buyruq (directive), majburiyat (commissive), baholash (expressive) kabi nutq aktlari faol ishtirok etadi.

Zamonaviy raqamli va SI yondashuvlar. So‘nggi yillarda munozara janri raqamli kommunikatsiya va sun’iy intellekt kontekstida ham keng o‘rganilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, forumlar va AI asosidagi dialog tizimlari munozara jarayonini yangi bosqichga olib chiqdi. ChatGPT kabi generativ sun’iy intellekt tizimlari munozara jarayonida argumentlarni ishlab chiqish, savollarga javob berish va fikrlarni tizimlashtirishda faol qo‘llanilmoqda. Biroq bu tizimlar kontekstual tushunish va madaniy pragmatikani to‘liq qamrab olishda hali ham cheklovlarga ega ekanligi ilmiy adabiyotlarda qayd etiladi. Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, munozara janri tarixan ritorikadan boshlangan, keyinchalik diskurs va pragmatika doirasida rivojlangan, hozirgi bosqichda esa raqamli va AI texnologiyalar bilan integratsiyalashmoqda. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda munozara janrining raqamli muhitdagi transformatsiyasi, ayniqsa sun’iy intellekt bilan o‘zaro ta’siri yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan. Bu esa mazkur tadqiqotning ilmiy dolzarbligini yanada oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ilmiy tadqiqotda “munozara janri”ning lingvistik, pragmatik va kommunikativ xususiyatlarini kompleks o‘rganish uchun zamonaviy lingvistika va diskurs tahliliga asoslangan metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotning metodologik bazasi nutq janrlari nazariyasi, diskursiv tahlil, pragmalingvistika hamda kommunikativ kompetensiya yondashuvlari asosida shakllantirildi.

Tadqiqotda integrativ (aralash) yondashuv qo‘llanildi. Bu yondashuv munozara janrini faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki ijtimoiy va kommunikativ hodisa sifatida tahlil qilish imkonini berdi.

- Sifat (qualitative) yondashuv — munozara matnlari, dialoglar va diskurs fragmentlarini lingvistik tahlil qilishga qaratildi;
- Miqdoriy (quantitative) yondashuv — argumentatsiya strukturasi, nutq aktlari va leksik birliklar chastotasini statistik tahlil qilish uchun ishlatildi.

Tadqiqot obyekti va predmeti. Tadqiqot obyekti munozara janri va uning zamonaviy kommunikatsiyadagi namoyon bo‘lishi. Tadqiqot predmeti munozara janrining lingvistik strukturasi, argumentativ mexanizmlari va pragmatik xususiyatlari.

Tadqiqot uchun quyidagi materiallar tanlab olindi: ilmiy maqolalar va akademik debat matnlari, ijtimoiy tarmoqlardagi munozara fragmentlari, ta’lim jarayonida o‘tkazilgan debat va muhokamalar yozuvlari, raqamli platformalardagi dialoglar (forum, chat, AI tizimlari bilan muloqot).

Tadqiqot jarayonida quyidagi lingvistik va umumilmiy usullardan foydalanildi:

- Tavsifiy usul — munozara janrining asosiy xususiyatlarini aniqlash;
- Qiyosiy tahlil usuli — debat, polemika va akademik diskurs bilan solishtirish;
- Diskursiv tahlil usuli — matnning struktura va kontekstini o‘rganish;
- Pragmalingvistik tahlil — nutq aktlari va kommunikativ maqsadlarni aniqlash;
- Kontekstual tahlil — ijtimoiy va madaniy omillarning ta’sirini baholash;
- Statistik tahlil — argumentlar chastotasi va leksik birliklar taqsimotini hisoblash.

Analitik yondashuv. Munozara janrini tahlil qilishda diskursning uch asosiy darajasi hisobga olindi:

- mikro daraja — gap va nutq aktlari;

- mezo daraja — argumentativ tuzilma va dialog oqimi;
- makro daraja — ijtimoiy kontekst va kommunikativ maqsad.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi quyidagi omillar orqali ta’minlandi: bir nechta manbalar asosida triangulyatsiya usulidan foydalanish, sifat va miqdoriy ma’lumotlarni o‘zaro solishtirish, turli kommunikativ muhitlardan olingan materiallarni tahlil qilish, diskurs tahlilining standart lingvistik mezonlariga amal qilish.

Tadqiqotda quyidagi cheklovlar mavjudligi qayd etildi: raqamli muhitdagi munozaralarning tez o‘zgaruvchanligi, madaniy kontekstlarning to‘liq qamrab olinmasligi, ayrim AI asosidagi dialog tizimlarining lingvistik noaniqliklari,barcha munozara turlarini bir tadqiqot doirasida to‘liq qamrab olishning murakkabligi. Umuman olganda, tadqiqotda qo‘llanilgan integrativ metodologiya munozara janrini lingvistik, pragmatik va kommunikativ jihatdan kompleks o‘rganish imkonini berdi. Ushbu yondashuv munozara janrining nafaqat til tizimidagi o‘rnini, balki uning ijtimoiy va diskursiv funksiyalarini ham chuqur yoritishga xizmat qildi.

Muhokama. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari munozara janrining murakkab lingvistik va kommunikativ tabiatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, munozara janri faqat fikr almashish jarayoni emas, balki argumentatsiya, pragmatik strategiyalar va ijtimoiy kontekst bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan dinamik diskursiv hodisa hisoblanadi. Shu sababli uni o‘rganishda biryoqlama lingvistik yondashuv yetarli emas, balki interdisiplinar metodologiya zarur bo‘ladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, munozara jarayonida argumentatsiya markaziy o‘rinni egallaydi. Ishtirokchilar o‘z fikrlarini asoslashda mantiqiy dalillar, misollar va analogiyalardan foydalanadi. Bu jarayonda fikrlarning ishonchliligi nafaqat lingvistik to‘g‘rilik, balki pragmatik moslik bilan ham belgilanadi. Shu jihatdan qaraganda, munozara janri “haqiqatni izlash” va “ishontirish” funksiyalarini bir vaqtda bajaruvchi kommunikativ mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, tahlillar munozara janrining diskursiv tuzilmasi qat’iy emas, balki kontekstga bog‘liq ravishda o‘zgaruvchan ekanligini ko‘rsatdi. Bir xil mavzu turli ijtimoiy muhitlarda turlicha shaklda ifodalanishi mumkin. Masalan, akademik muhitdagi munozara mantiqiy izchillik va neytral uslubga asoslangan bo‘lsa, ijtimoiy tarmoqlardagi munozaralar ko‘proq emotsional, qisqa va ba’zan polemik xarakterga ega bo‘ladi. Bu esa munozara janrining pragmatik moslashuvchanligini tasdiqlaydi. Tadqiqot jarayonida yana bir muhim jihat sifatida nutq aktlarining faolligi aniqlangan. Munozara davomida ishtirokchilar tasdiqlash, inkor etish, savol berish, baholash va chaqiriq kabi turli nutq aktlaridan foydalanadi. Bu holat munozarani faqat informativ emas, balki performativ (harakatga yo‘naltirilgan) nutq shakli ekanligini ko‘rsatadi. Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, munozara janri debat va polemika janrlaridan farqli ravishda yanada keng qamrovli tushuncha hisoblanadi. Debat odatda qat’iy qoidalarga asoslangan rasmiy bahs shakli bo‘lsa, polemika ko‘proq emotsional va tanqidiy xarakterga ega. Munozara esa ushbu ikki shaklni o‘z ichiga olgan umumiy diskursiv kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy raqamli muhit munozara janrining transformatsiyasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalarda munozaralar tezkor, qisqa va global xarakterga ega bo‘lib bormoqda. Shu jarayonda ChatGPT kabi sun’iy intellekt tizimlari ham munozara jarayoniga yangi kommunikativ ishtirokchi sifatida kirib kelmoqda. Ular argumentlarni shakllantirish, savollarga javob berish va fikrlarni tizimlashtirishda yordam berayotgan bo‘lsa-da, ba’zan kontekstual va madaniy nozikliklarni to‘liq qamrab ololmasligi kuzatiladi. Muhokama davomida aniqlangan yana bir muhim muammo — raqamli munozaralarda argumentatsiyaning yuzaki tus olishi va emotsional reaksiyalarning ustunligi hisoblanadi. Bu holat ilmiy asoslangan munozara madaniyatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli raqamli kommunikatsiya muhitida tanqidiy fikrlash va argumentatsiya madaniyatini rivojlantirish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari munozara janrining ta’lim jarayonidagi ahamiyatini ham tasdiqladi. Munozara metodi o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, interaktiv ta’lim muhitida

munozara o‘quv jarayonini faollashtiradi va bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, munozara janri zamonaviy lingvistika va kommunikatsiya nazariyasida dinamik, ko‘p qatlamli va doimiy rivojlanib boruvchi hodisa sifatida qaralishi lozim. Uning to‘liq ilmiy tahlili faqat lingvistik emas, balki ijtimoiy, psixologik va texnologik yondashuvlarni integratsiyalash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa. Mazkur ilmiy tadqiqotda munozara janri tushunchasining lingvistik, pragmatik va kommunikativ xususiyatlari kompleks tarzda tahlil qilindi. O‘rganish jarayonida munozara janri nafaqat fikr almashish vositasi, balki mantiqiy argumentatsiya, ijtimoiy muloqot va kognitiv tafakkur rivojini ta’minlovchi murakkab diskursiv hodisa ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, munozara janri o‘z tuzilmasida argumentatsiya, nutq aktlari, kontekstual moslashuv va pragmatik strategiyalarni birlashtiradi. Bu jihatdan u debat, polemika va akademik diskurs kabi yaqin janrlardan farqli ravishda keng qamrovli kommunikativ tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, zamonaviy raqamli muhit munozara janrining shakl va mazmuniga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va sun’iy intellekt asosidagi tizimlar munozara jarayonini tezlashtirgan va global xarakterga ega qilgan bo‘lsa-da, ayrim hollarda argumentatsiyaning chuqurligi va mantiqiy izchilligiga salbiy ta’sir ham ko‘rsatmoqda. Shu nuqtayi nazardan, munozara madaniyatini rivojlantirish va tanqidiy fikrlashni kuchaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Umuman olganda, munozara janrini o‘rganish tilshunoslik, kommunikatsiya nazariyasi va pedagogika fanlari uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, uning zamonaviy talqini interdisiplinar yondashuv asosida yanada rivojlantirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotle. *Rhetoric*. Oxford University Press, 2007.
2. van Dijk T. A. *Discourse and Context*. Cambridge University Press, 2008.
3. Hyland K. *Disciplinary Discourses*. Longman, 2004.
4. Wodak R. *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage, 2009.
5. UNESCO. *Digital Communication and Education Trends Report*. 2022.
6. OECD. *The Future of Education and Skills in the Digital Era*. 2023.
7. O‘zbekiston Respublikasi OTM ilmiy ishlari to‘plami, 2023–2025 yillar.
8. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, 2010.
9. van Eemeren F. H., Grootendorst R. *Argumentation, Communication, and Fallacies*. Lawrence Erlbaum, 1992.